

Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019).

Спеціальність – 281.

Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.1.17>

УДК 351.82: 338

Н. П. Струк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2349-7131>

Д. М. Вальнюк,

магістрант кафедри публічного управління та адміністрування,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-4853-2002>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

N. Struk,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

D. Valniuk,

Master's student of the Department of Public Management and Administration,

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

STATE REGULATION OF THE DE-SHADOWING OF THE NATIONAL ECONOMY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

У статті розкриваються теоретико-прикладні аспекти державного регулювання детінізації національної економіки. Встановлено, що державне регулювання детінізації національної економіки є складною системою, яка поєднує сукупність урядових дій та заходів органів влади задля зменшення обсягів тіньової економіки.

Обґрунтовано, що мета державного регулювання детінізації економіки полягає в створенні та впровадженні ефективних заходів з метою зменшення обсягів тіньової економіки в країні. Акцентовано увагу на тому, що мети можна досягнути за допомогою вирішення завдань та використання заходів, спрямованих на зменшення обсягів тіньового сектору і підвищення прозорості та легітимності економічних відносин. Доведено, що ключові завдання повинні охоплювати такі основні напрями як: податкова реформа, поліпшення бізнес-клімату, ефективний контроль та нагляд, розвиток фінансової системи, освіта та інформаційна кампанія, міжнародна співпраця.

Узагальнено різні відомі класифікації принципів державного регулювання детінізації національної економіки. Зроблено висновок, що найбільш актуальною є класифікація, яка виділяє такі принципи: детермінізму, симетрії, верифікації, системності, комплексності, оптимальності, варіативності, відповідності, наслідування.

Конкретизовано заходи зі зниження рівня тінізації національної економіки. Зроблено висновок, що державне регулювання детінізації національної економіки має бути орієнтоване на злагоджену реалізацію радикальних економічних, адміністративних, управлінсько-організаційних заходів щодо детінізації.

The article reveals the theoretical and practical aspects of the state regulation of the de-shadowing of the national economy.

The author determines that the State regulation of the national economy de-shadowing is a complex system which combines a set of governmental actions and measures of public authorities aimed at reducing the scope of the shadow economy.

The following theoretical and practical aspects of the State regulation of the de-shadowing of the economy are characterized in detail: the purpose, tasks, principles and measures.

It is substantiated that the purpose of the State regulation of the de-shadowing of the economy is to create and implement effective measures to reduce the scope of the shadow economy in the country. It is emphasized that this goal can be achieved by solving problems and using measures aimed at reducing the scope of the shadow sector and increasing the transparency and legitimacy of economic relations. It is proved that the key tasks should cover the following main areas: tax reform, improvement of the business climate, effective control and supervision, development of the financial system, education and information campaign, and international cooperation.

The author summarizes various known classifications of the principles of state regulation of the de-shadowing of the national economy. It is concluded that the most relevant classification is the one which distinguishes the following principles: determinism, symmetry, verification, systematicity, complexity, adequacy, variability, compliance, and succession.

Measures to reduce the level of shadowing of the national economy are specified. The author proposes state regulation measures for de-shadowing the national economy in the context of certain areas: economic development, quality of institutions, tax burden, regulatory framework, strengthening of liability, cash payments. The application of the proposed measures for the State regulation of the de-shadowing of Ukraine's economy will contribute not only to the formation of a full-fledged market environment, economic development, and the process of democratization of society as a whole, but also to ensuring the revival and effective development of domestic entrepreneurship.

It is concluded that the State regulation of the unshadowing of the national economy should be focused on the coordinated implementation of radical economic, administrative, managerial and organizational measures.

Ключові слова: *тіньова економіка, детінізація, державне регулювання, напрями детінізації, заходи, мета, інструменти.*

Keywords: *shadow economy, de-shadowing, state regulation, areas of de-shadowing, measures, purpose, tools.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Економічна діяльність в Україні та світі в останні роки здійснюється у дуже складних і непрогнозованих умовах. Через карантинні заходи та повномасштабну війну в Україні спостерігається зростання обсягів тіньової економіки на фоні спаду ділової активності і падіння офіційної економіки. За оцінками експертів Світового банку середній розмір тіньового сектору економіки за 1991–2022 рр. для 158 країн світу становив 30,9 %, а за оцінками аналітиків Центру Разумкова тіньовий сектор в Україні складає приблизно половину (50%) всієї економіки, забезпечуючи роботою і доходами мільйони українців, а також виконуючи завдання соціальної підтримки, неофіційна статистика констатує ще вищий рівень тінізації економіки нашої країни. Отже, рівень тінізації національної економіки України є вищий за середньосвітовий і це погано впливає на конкурентоспроможність країни, на інвестиційну привабливість тощо. Окреслене посилює деструктивні процеси в окремих галузях національної економіки і провокує масштабне поширення цих негативних збурень на внутрішньому і міжнародному рівнях.

У цьому контексті актуальними постають питання забезпечення макроекономічної стабільності в країні через використання дієвих інструментів і засобів державного регулювання детінізації економіки. Тому сьогодні вкрай важливо розробити на державному рівні комплекс теоретичних та практичних засобів, інструментів та принципів для детінізації економіки. При цьому потрібно враховувати як індивідуальний, так і синергетичний вплив фіскальних, інноваційно-інвестиційних, інституціональних факторів, які використовує держава для подолання тіньової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями державного регулювання детінізації національної економіки займалися свого часу такі вітчизняні та світові науковці: Базилюк А., Баранов С., Беккер Г., Бондаренко О., Варналій З., Задоя О., Карлін М., Мазур І., Приходько Т., Рейкін В., Сатерленд Е., Е. де Сото, Таллок Г., Тищук Т., Томас Дж., Турроу Л., Фейг Е., Харазішвілі Ю., Шнайдер Ф. та інші. Попри вагомий внесок науковців у дослідження з державного регулювання детінізації національної економіки, слід акцентувати увагу на тому, що досі існують проблеми у цій сфері, які не отримали належної уваги і є недостатньо дослідженими. Тому необхідність комплексного дослідження теоретико-прикладних аспектів державного регулювання детінізації економіки, підкреслює актуальність окресленої тематики дослідження і зумовлює перед нами постановку наступної мети дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в обґрунтуванні основних теоретико-прикладних положень та конкретизації актуальних заходів державного регулювання детінізації національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Державне регулювання детінізації національної економіки є складною поліструктурною системою, що поєднує в собі сукупність дій та заходів, які вживаються урядом або іншими державними органами з метою зменшення обсягу і масштабів тіньової економіки. Беручи до уваги складність процесу детінізації, доцільно визначити основні вихідні теоретико-прикладні положення державного регулювання детінізації в частині визначення мети, основних завдань, принципів та заходів.

Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства [1,С.176]. Виведення на “світло” тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації,

матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави [2, С.48].

Ведернікова С.В. у своїй науковій роботі звертає увагу на те, що метою детінізації економіки має бути створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин [3, С.34].

Гуменна Ю.Г. та Тютюник І. В. вважають, що мета полягає у зменшенні обсягів та масштабів тіньових фінансових операцій в економічному секторі [4, С.85].

Основною метою детінізації національної економіки, на думку Рейкіна В.С., має стати детінізація національної економіки до оптимально-прийнятного неруйнівного рівня та її подальше стимулювання [5, С.22]. Мета державного регулювання детінізації економіки – не знищення тіньового бізнесу, а його транзит у легальне середовище [6].

На нашу думку, мета державного регулювання детінізації економіки полягає в створенні та впровадженні ефективних заходів з метою зменшення обсягів тіньової (неофіційної, неофіційно зареєстрованої) економіки в країні. Тобто мета полягає в створенні здорової та стійкої економічної системи, яка працює на користь суспільства та сприяє сталому економічному зростанню.

Будь-яка мета конкретизується на практиці через завдання. Ведернікова С.В. у своїх дослідженнях доводить необхідність вирішення на державному рівні таких завдань з подолання тінізації: "амністія" капіталів некримінального походження (в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори); запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності; звуження фінансової бази тіньового господарювання

через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу; реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо, в інноваційній сфері; обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші); залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства; розробка нових рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово(промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу [3, С.33-36].

На нашу думку, державне регулювання детінізації економіки повинно включає в себе ряд завдань та заходів, спрямованих на зменшення обсягів тіньового сектору і підвищення прозорості та легітимності економічних відносин. Деякі ключові завдання в цьому контексті включають такі основні напрями:

1) Податкова реформа: впровадження системи оподаткування, яка стимулює офіційне декларування доходів та уникнення податкових ухилень; зменшення податкового тягаря для легальних суб'єктів господарювання може сприяти відмові від тіньових операцій.

2) Поліпшення бізнес-клімату: реформування законодавства та адміністративних процедур для полегшення ведення бізнесу (це може включати в себе скорочення бюрократичних процесів, поліпшення доступу до фінансування та розвиток підтримки для малого та середнього бізнесу).

3) Ефективний контроль та нагляд: зміцнення системи контролю та нагляду за економічною діяльністю, зокрема у сфері фінансового контролю, аудиту та контролю за додержанням податкового законодавства.

4) Розвиток фінансової системи: забезпечення доступу до фінансових послуг та ринків для всіх верств населення та підприємств. Це може допомогти зменшити потребу в тіньових фінансових операціях.

5) Освіта та інформаційна кампанія: здійснення інформаційних кампаній та освітніх програм щодо негативних наслідків та ризиків тіньової економіки, а також надання стимулів для офіційного декларування доходів та ведення легального бізнесу.

б) Міжнародна співпраця: співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями для обміну досвідом та інформацією, а також для уникнення міжнародних тіньових схем.

Слід наголосити на тому, що ці завдання можуть бути реалізовані комплексно, узгоджено із зацікавленими сторонами та враховуючи конкретні умови і особливості національної економіки країни.

У контексті нашого дослідження важливим аспектом є визначення і обґрунтування основних принципів державного регулювання детінізації національної економіки.

Є. Борщук та М. Заверуха запропонували наступний підхід щодо ідентифікації принципів державного регулювання детінізації економіки: принцип соціальної справедливості, принцип об'єктивності, принцип детермінізму, принцип узгодженості (погодженості), принцип прозорості (полягає у нормативному врегулюванні процедур діяльності органів державної влади та дотриманні цих процедур у повсякденній діяльності) [7].

Подмазко О.М. у своїй роботі доводить доцільність поділу принципів детінізації економіки на такі групи: принципи побудови (загальні принципи): науковість, ефективність, адекватність, цілеспрямованість, системність, варіантність, комплексність, інтегрованість; принципи функціонування (спеціальні принципи): пріоритетності, адаптивності, рівноумовності, заохочення ділової активності, збалансованості інтересів, використання інтеграційних процесів, інноваційно-інвестиційного забезпечення структурних змін економіки [8].

Детальне обґрунтування принципів державного регулювання детінізації національної економіки зроблено Рейкінін В.С. Він виділяє наступні принципи [5]:

1) принцип детермінізму - передбачає наявність взаємозв'язку між різнотипними явищами та процесами формальної економіки (причинами) та об'єктивно існуючими формами тінізації економіки (наслідками). У межах загальнонаукового принципу детермінізму виокремлюємо спеціальні методологічні принципи: обмеженої раціональності; опортунізму економічних агентів; мінімізації трансакційних витрат; інформаційної недосконалості;

2) принцип симетрії - полягає в наявності бінарної опозиції, що поєднує причинно-наслідкові взаємозв'язки: офіційну та тіньову економіку;

3) принцип верифікації - передбачає можливість перевірки гіпотез, ідей, постулатів, положень, висновків; відповідно до цього принципу всі твердження справедливі або внаслідок достовірності власних складових, або через підтвердження їх практичним досвідом;

4) принцип системності - передбачає дотримання послідовності та впорядкованості дослідження тінізації економіки як єдиного цілого, що взаємодіє із формальною системою і забезпечує взаємозв'язок усіх підсистем та елементів;

5) принцип комплексності - полягає в повному та всебічному дослідженні тіньових явищ і процесів, що охоплює усі аспекти проблем, пов'язані із функціонуванням економічного механізму;

6) принцип оптимальності - допускає наявність оптимального (ненульового) рівня та структури тіньової економіки, за яких мінімізуються негативні наслідки та активізується позитивний вплив процесів тінізації на офіційний сегмент економіки в кризових та трансформаційних умовах розвитку;

7) принцип варіативності (доповнюваності) - означає правомірність та можливість різних описових тлумачень одного й того ж об'єкта, в т.ч. теорій,

що стосуються спільного предмета дослідження; тобто допускає множинність варіантів вирішення сучасних наукових проблем;

8) принцип відповідності - в контексті детінізації пов'язаний із необхідністю трансформації чинного законодавства, що враховує існуючі економічні відносини, а не намаганням втілити недієві формальні правила у реальність; на практиці, що означає орієнтацію на узгодження інституціональних норм із стійкими господарськими реаліями, тобто приведення їх до статусу закону;

9) принцип наслідування - означає дотримання спадковості наукових досягнень із врахуванням світового та національного досвіду; в контексті реалізації концепції детінізації національної економіки зазначений принцип відповідає неінституціональній парадигмі, базується на пріоритетності наукових положень теорії економічних правопорушень, а також методологічному принципі обмеженої раціональності [5].

Державне регулювання детінізації національної економіки необхідно розуміти як сукупність напрямів, форм і методів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління на поведінку економічних суб'єктів з метою забезпечення реалізації державної політики, спрямованої на зниження рівня тіньової економіки, а організаційно-правовий механізм державного регулювання детінізації національної економіки – як спосіб організації взаємодії органів державної влади на основі використання комплексу взаємопов'язаних структурних та юридичних засобів, який дає можливість забезпечити зниження рівня тіньової економіки [9].

В контексті нашого дослідження, для повноти обґрунтування основних теоретико-прикладних положень державного регулювання детінізації національної економіки важливим є конкретизація актуальних заходів зі зниження рівня тінізації національної економіки. Слід наголосити на тому, що уряди багатьох країн світу застосовують різні стратегії боротьби з тіньовою економікою - від послаблення обмежень на ринку праці до посилення нагляду та запровадження суворіших покарань. Універсального рішення не існує.

Кожен підхід має бути адаптований до конкретного контексту країни. Нами узагальнено і наведено невичерпний перелік ефективних заходів, які можуть успішно зменшити рівень тіньової економіки. Цей перелік заходів є відправною точкою для визначення відповідних заходів, спрямованих на подолання конкретних чинників тінізації економіки.

Заходи державного регулювання детінізації національної економіки в розрізі окремих напрямів (економічний розвиток, якість інституцій, податкове навантаження, регуляторна рамка, посилення відповідальності, готівкові розрахунки):

1) Економічний розвиток: підтримувати макроекономічну стабільність, включаючи інфляцію, державний борг та обмінні курси валют; вирішення проблем безробіття, бідності та нерівності доходів; посилити підтримку систем соціального захисту та ініціатив у сфері добробуту; інвестувати в освіту та розвиток практичних навичок громадян; створення сприятливого бізнес-середовища та сприяння торгівлі.

2) Якість інституцій: посилити антикорупційне законодавство та встановити міцне верховенство права; підвищити прозорість та підзвітність державних органів; впровадити системи найму та просування по службі на основі заслуг та здобутків.

3) Податкове навантаження: спрощення та уніфікація податкових систем для підвищення податкової дисципліни; підвищення податкової відповідальності шляхом ефективного використання державних коштів.

4) Регуляторна рамка: послаблення обмежень на ринку праці та в сфері торгівлі; заохочення розвитку підприємництва за допомогою таких стимулів, як податкові пільги та доступ до кредитів; надавати цільову підтримку малим та середнім підприємствам (наприклад, мікрокредити, безкоштовні консультації з питань оподаткування та бухгалтерського обліку).

5) Посилення відповідальності: посилити прикордонний контроль, кібербезпеку та міждержавне співробітництво; посилити регулювання у сфері боротьби з відмиванням грошей відповідно до рекомендацій групи

розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей; спростити доступ податкових органів до банківських транзакцій; введення національної системи виставлення електронних рахунків; проведення вибіркових цільових перевірок робочих місць з підвищеним ризиком.

б) Готівкові розрахунки: сприяти впровадженню електронних методів оплати; запровадити максимальний ліміт на операції з готівкою.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Державне регулювання детінізації національної економіки - це складний, багатокомпонентний процес, який включає в себе сукупність дій уряду і органів влади у напрямі викорінення причин тінізації економіки та зниження частки тіньового сектору шляхом створення сприятливого середовища для легалізації бізнесу. Він має бути орієнтований на злагоджену реалізацію радикальних економічних, адміністративних, управлінсько-організаційних заходів щодо детінізації. Зважаючи на високий рівень тіньової економіки в Україні перспективи подальших досліджень у цьому напрямку полягають у знаходженні державою дієвих засобів та інструментів детінізації національної економіки.

Література

1. Борщук Є.М., Приймак В.І. Системність процесів детінізації національної економіки. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1. С. 176-181. URL:

<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1214660.pdf>

2. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9

3. Ведернікова С.В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави. *Економіка та держава*. 2015. № 11. С. 33-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_11_10

4. Гуменна Ю.Г., Тютюник І.В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 83-87.

5. Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис. ... д-ра екон. Наук спец.: 08.00.03. Львів, 2019. 42 с.

6. Williams C.C. Tackling Europe's undeclared economy. ADAPT Bulletin. 2015. URL: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf

7. Борщук Є.М., Заверуха М.М. Концептуальні основи формування національної доктрини детінізації економіки. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1. С. 203-209.

8. Подмазко О.М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Одеса, 2015. 23 с.

9. Кравченко О.М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронне наукове фахове видання. 2009. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=56>

References

1. Borschuk, Ye.M. and Pryjmak, V.I. (2017), "System acity of national economy unshadowing processes", *Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 176-181, available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1214660.pdf> (Accessed 05 Jan 2024).

2. Varnalij, Z.S. (2014), "Theoretical foundations of unshadowing the economy of Ukraine", *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu*, vol. 1, pp. 46-53, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9 (Accessed 05 Jan 2024).

3. Vedernikova, S. (2015), "Deshadowing economy factor of economic stability in the country", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 33-36.
4. Humenna, Yu.H. and Tiutiunyk, I.V. (2018), "State policy to combat the shadowing of the economy: justification of key aspects of formation and implementation", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu: seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 22, no. 1, pp. 83-87.
5. Rejkin, V.S. (2019), "Detinization of the national economy in conditions of uncertainty", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, L'viv, Ukraine.
6. Williams, C.C. (2015), "Tackling Europe's undeclared economy", *ADAPT Bulletin*, available at: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf (Accessed 05 Jan 2024).
7. Borschuk, Ye.M. and Zaverukha, M.M. (2018), "Conceptual basis for the development of a national economy deconization document", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia*, vol. 1, pp. 203-209.
8. Podmazko, O.M. (2015), "Organizational and economic principles of detinization of the economy of Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Odesa, Ukraine.
9. Kravchenko, O.M. (2009), "Theoretical approaches to defining the concept of "mechanism of state administration"", *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok : elektronne naukove fakhove vydannia*, vol. 3, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=56> (Accessed 05 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 15.01.2024 р.